

MUKAYESELİ DİNLER TARİHİ¹

Yazan: Julien Ries

Çeviren: Prof. Dr. Mehmet AYDIN²

Dinlerin mukayeseli tarihinin kökü, çok eskilere dayanmaktadır. İskender'in fethinden sonra doğu dinlerinin Yunanca ve Romence yorumunun birçok tezahürleri olmuştur. II. asrın Hristiyan savunucularının ve kilise babalarının eserlerinde, Hristiyanlıkla Yahudiliğin ve diğer Putperest dinlerin mukayeselerine ayrılmış müstakil bölümler bulmak mümkündür.

XII. y.y. da, Etienne Guichard, Daniel Heinsius, Gerhard Vass, Samuel Bochart ve Athanese Kircher tarafından Mukayeseli Mitoloji temsil edilmeye başlanmıştır. Bu dönemde bir Mit'in açıklamasını yapmak için Kitab-ı Mukaddes'e, Yunanlılara, Fenikelilere ve Mısırlılara müracaat edilmiştir.

XIII. yüzyılda gerçek bir mukayeseli din çalışmasına yönelindiği gözlenmektedir. Bu yüzyılda mit'ler, Kitab-ı Mukaddes rivayetlerinin bozulmuş bir şekli olarak telakki edilmişlerdir. Bu arada mukayeseciler de çoğalmışlardır. Rene Tournemine, Etienne ve Michel Fourmont, Antoine Banier, Nicolas Freret, Bernard Fontenelle bunlar arasındadır. Bu arada, Dini Etnoloji'nin kurucusu olan Joseph F. Latitau'nun ve Charles de Brosses'in çok özel bir yeri vardır.

XIX. yüzyılda, Hindî-Avrupaî dillerin ve Mukayeseli dil biliminin keşfi, Max Müller'e dil teorilerinin üstüne Mukayeseli Mitolojiyi oturtma imkanı vermiştir. Max Müller'in meşhur eseri olan "Essays On Comparative Mythology" 1856'da yazılmıştır.

Bu eser, Hindi-Avrupai dillerin akrabalığı ilk çalışmayı meydana getirmektedir. Max Müller'in bu çalışması kısa zamanda bu alanda yapılan araştırmalarla aşılmıştır. 1906 yılında Berlin'de kurulan "**Gesellschaft Für Vergleichende Mythologie**", çalışmalarını Lenguistik çalışmaların ve Hindi-Avrupai dillerin ötesine götürmeye gayret etmiştir. Fakat, bu alanda büyük bir gelişme gösterilmemiştir. Çünkü, evrimci teorilerin dümen suyunda giden Animizm (E.Taylor), Totemisme (J.Frazer) üzerindeki araştırmalar, sağlam sonuçlara ulaşmamıştır.

Dinler ilminin çabası, 1880'den itibaren, C.P.Tiele'nin Manuel (1876)'de yaptığı mukayese problemini ele almaya yönelmiştir. Tiele, dinler ilminin, Din Felsefesi tarafından yönetilen mukayeseli bir araştırmaya dayanarak, dinî fenomeni incelemesini düşünüyordu. Tiele'yi, A.Reville ve E.Goblet de Alviella takip etmiştir. Genelde bu araştırma şuna dayanıyordu: "**Aynı olaylar, aynı kurumlar, aynı gelişmeler, birbirinden ayrı topluluklarda aynı düzeyde kendini gösterdiğinde insan zihnindeki "genel bir kanun'un paralellüğünden bahsetmek zorunda kalacağız"** (Croyances, II.99) Tarihçiler, Evrimciliğin Vulgarize ettiği felsefi prensiplerin arkasında olan bu karşılaştırmalı metoda tepki göstermişlerdir. Bunun için, Fustel de Coulanges, keyfi ve sathi yaklaşımlara karşı uyarıyor. Harlez de Devlin kaynaklar, tarihi muhteva ve dökümanların ciddiyeti konusunda ısrar ediyor. Yine, Mısır konusunda alim olan G.Loucart mukayeseli metoda karşı başkaldırıyor ve tarihi ve coğrafyayı hakir görüyor. (**Historie des Religions et Methode Comparative, Paris 1909-1912**).

XIX. yüzyılın dönemecinde Fransa'da, Hollanda'da, İngiltere'de ve Belçika'da Mukayeseli Dinler Tarihi çoğalırken;

Almanya'da ve Avusturya'da Tarihi Kültürel Araştırma metodu gelişme gösteriyordu.

L.Frobenius, Fr.Graebner ve W.Schmidt'in çalışmaları sonucunda, özellikle dîni-etnoloji araştırmalarına yönelmiş tarihi mukayeseli bir metod ağırlığını hissettiriyordu. Bu metod, diğer kültürlerin akrabalıklarını tanımak için, farklı kültürleri yaklaştırmaya (daha doğrusu onları yorumlamaya), değişiklikleri keşfetmeye ve ilk kültür şekillerine çıkmaya yönelmiştir. Mukayese ile desteklenmiş bu çalışmanın hedefi, kültürler ile dinler arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları daha iyi tanımaktır. İnsan guruplarının evriminde, etnolog ve sosyologların övdüğü tek şekilciliğe tarihi mukayeseli yaklaşım, belgelerin uyumu üzerine dayanan kalıtım ve bağımsızlığın pozitif göstergelerini çıkarmıştır. Bu tarihi mukayeseli yaklaşım, pozitif, tarihi ve mukayeseli vasfi ile ırkların ve milletlerin bağımsızlığına saygı gösteren birtakım kültürel daireler hazırlamıştır. Bu metod, XX. yüzyılın ilk yarısı boyunca, dîni-etnoloji üzerinde oldukça etkili olmuştur.

XIX. ve XX. yüzyılın karşılaştırmalı araştırmasının mükemmel bir sentezini H.Pinard (L'etude Compare'e, I-II, 1922-1925) de ortaya koymuştur. O, dini karşılaştırmayı, tarihe ve tenkidi yapılmış dökümanlara dayandırmıştır. Burada etnoloji ve antropoloji alanında yapılan son mukayeseli girişimin, Cl.Levi Strauss'un "**Yapısal Antropoloji**" çalışması olduğunu ilave edebiliriz. Evrimci etnoloji tarihi, kültürel ve Br.Malinowski'nin ve A.Radcliffe Brown'un, R. Thurnwald'ın fonksiyonalist okullarına muhalefet eden Levi-Strauss, mitoloji incelemelerine, Lenguistik modele dayanan yapısal metodu uygulamaya çalışmıştır.

1887-1889 yıllarında **P.D.Chantepie de la Saussaye** "**Lehrbuch der Religiosgeschist** isimli eserini yayınlamıştır. Bu eser,tarihle felsefe arasında bir yerde bulunan **Fenomenoloji**'ye

doğru yöneliyordu. Bu eserde yazar, karşılaştırmalı metodu, müminlerin inancı çerçevesinde telakki edilen dini faaliyetlere transfer ediyordu. **Ona göre gerçek fenomenoloji temel tezahürleri seçmek ve onlardan sezgi yolu ile anlam çıkarmaktır.**

XX. yüzyılın başında önce, **N.Söderblom**, sonra **R.Otto**, kutsal ve yaşanan tecrübe üzerinde ısrar etmişlerdir. Bu yaşanan tecrübe, hem tarihi, hem de tarih ötesi olarak, tutarlılığı ve sürekliliği ile dini fenomene kendi ifadesi,kendi yapısı ve kendi anlamı içinde bakmaya davet ediyordu. **Suje** ve **Obje** arasında yaşanan seviyede metafizikçe bir bilginin izahı olarak kabul edilen fenomenoloji üzerindeki E.Husserl'in çalışmaları sonunda **Dinler İlmî**, öz ve tezahür gibi çift bir şekilde kavranan dinî fenomen etüdüne bağlı kalmıştır. **Fenomenolog**, dinin tam bir muhtevasını toplamaya teşebbüs etmektedir. Bunun için G.Van der Leeuw, mükemmel bir fenomenoloji el kitabı kaleme almıştır. (**La Religion dans son sence...**) Tezahürün üç menzili arasında (**gizli fenomen-tedrici tezahür-nisbeten parlaklık**) sonra ise tecrübenin üç menzili arasında (tecrübe-anlayış-şehadet) fenomenolog,tipleri (mesala: kutsal krallık, ibadet) meydana çıkarmak için "yapıları" yakalamayı denemektedir. Fenomenoloji, dinlerin ve dinin tarihi gelişimini tanımaz. Sayısız dinî fenomenler içinde fenomenoloji, farklı yapıları parçalara ayırmaktadır. Böylece o, zaman ve mekandaki durumlarından bağımsız olarak dinî fenomenlerin anlamını ortaya çıkarmaktadır. Dinler Tarihi'nden farklı olarak Fenomenoloji, devamlı karşılaştırmalı araştırmaya ihtiyaç duymaktadır. Yine o, dini hiyerarşi çizgisinde bulunduğu için de tarihe güvenme ihtiyacındadır. **R.Pettazzoni**, Dinler Tarihi ile Fenomenoloji'nin birbirine bağımlılığına önemli bir şekilde dikkat çekmiştir.

1960 yılında **Marbourg**'da yapılan kongrenin hemen akabinde U.Bianchi, Numen 1961 isimli eserinin 64-78 sayfelerinde mukayesenin anası olan tarihin önemi üzerinde şöyle diyerek ısrar etmektedir. "**Mukayese edilebilen hiç bir şey yok ki, tarihi olarak mukayese edilmiş olmasın**" (s.66) Herşeyden önce Dinler Tarihi, tarihi ve kültürel yönden yaşanmış muhtevada dinin incelenmesidir. İncelenen materyaller sadece tarihi müşahhaslıkta olan, yaşamayan ve gerçek olmayan unsurlardan ibarettir. Dini hayatın ve düşüncenin yapıları tarih ötesine uzanmaktadır. Ancak onlar, tarihi bir problem ortaya koymaktadır. Fakat yine onlar, sadece tarihi bir temelde gerçekleşebilmektedirler. İşte bu andan itibaren Fenomenoloji, dini bir tipoloji gerçekleştirmek amacı ile mukayeseye dayanan müşahhas bir ilim olmak zorunda kalmıştır. Dinler Tarihi ise, fenomenolojik yaklaşımında bile, tarihî bilim olma tabiatını bozulmamış şekilde korumak zorunda kalmıştır. **U.Bianchi'nin formülüne göre; Dinler tarihi, olayların gelişmesine bağlı kalırken, Dinler Fenomenolojisi yapılarla meşgul olmaktadır.** Artık bu durumda karşılaştırma hiç bir zaman dini inançların bir kısaltmasına (bir indirgemeye) doğru yönelmemelidir. Karşılaştırmalı araştırma sayesinde, minimum bir noktada benzerlik yakalamak iddiasında olan Tylor, Durkheim, Mauss ve Levy-Bruhl gibi araştırmacılar bile bu tehlikeden kendilerini kurtaramamışlardır. Yine, diğer yandan en aşırı uçta, **kutsal duygusunda dini tecrübenin en son unsurunun varlığını görerek dinin kutsal birliğinden** bahseden Heiler de bu tehlikeden kurtulamamıştır.

Dinler Tarihi'nde **karşılaştırmalı araştırma**, G.Dumezil'in "**Jenetik karşılaştırma metodu**" ile yenilenmiş bulunmaktadır. XII. yüzyılda özellikle M.Müller ve J. Frazer'le karşılaştırma ile tesis edilmiş olan Hindî-Avrupaî dinlerden hareket eden Dumezil,

Vendryes tarafından açılan kelime aktarımı yolunu takip etmiş, fakat, kavramsal karşılaştırmaya doğru yönelmek için özel adlar karşılaştırmasını çabuk terketmenin gereğini anlamıştır. Dumezil yapı mefhumu üzerinde durmakta ve karşılaştırmalı araştırmasını Hindî-Avrupaî bütün alana yaygınlaştırmaktadır. Bunun için ilahiyat, sosyoloji, mitoloji, edebiyat ve semboller üzerinde karşılaştırma yapmaktadır. III. ve II. bininci yıllarda Hindî-Avrupaî milletlerin bıraktıkları izler üzerinde yürüyen Dumezil; mitolojilerin, kurumların ve dini olayların ve dini ritüellerin mantıki anlamları ve onların zaman içinde aldıkları anlam içinde "karşılaştırmalı etüd" yapmaktadır... Böylece o, bütün insan grubunun dil ve temel tekniklerine yaklaşmaktadır. Ona göre, şayet dil, sosyal organizasyonun sözlüğü olarak kabul edilirse; eski düşünce sisteminin önemli parçaları olan din, ilahiyat ve ideoloji de onun gibidir... Dumezil, tipoloji yapmak için bir prototip aramamaktadır. Onun aradığı, dinin ve medeniyetin sistemi ve yapılarıdır. Yaptığı mukayeseli araştırma bir yorumla sonuçlanmaktadır. Yani Hindî-Avrupaî milletlerin arkaik ideoloji ve ilahiyatının anlamının bir açıklamasıdır. Dumezil, Hindî-Avrupaî milletlerin hayatını, cemiyetini, kozmozunu meydana getiren realitelerden, ortaya koyduğu tutarlı ve mantıki tasavvuru keşfetmeye kendini vermiştir. Bu metod, **Karşılaştırmalı Din** etüdüne olağan üstü bir yayılma vermiştir. Burada inceleme alanı, bütün Hindî-Avrupaî medeniyetlere ve onun izlerine yönelmiş vaziyettedir. Bu durumda karşılaştırmalı Mitoloji, Dinler Tarihinin yardımcı bir bilim dalı haline gelmektedir. Dumezilci metod tarihi, arkeolojik ve fizyolojik araştırmalara yönelmeyi hedef seçmiştir. **Bu genetik karşılaştırma metodu**, üç büyük fonksiyonla hiyerarşileşmiş bir hedef üzerine dayanan üçlü ilahiyat ve ideolojiyi keşfe imkan vermiştir. **Sihirsel ve hukuki hakimiyet, fiziki güç, savaşa uygun düşmektedir. Verimlilik,**

diğer ikisine boyun eğmiş vaziyette, fakat onların gelişmesine zaruri olarak bağlıdır. Bu üçlü ilahiyat ve bu fonksiyonel ideoloji, müşterek atalarından aldıkları bir miras gibi Hindî-Avrupai milletlerde muhafaza edilmiştir. Bu dini düşüncede, ilahiyat veya tanrılar üzerine yapılan nutuklar, merkezi bir yer işgal etmektedir.

Dinler Tarihi'nde, karşılaştırmalı araştırma konusunda, benzer fikirler, **M.Eliade'nin** eserinde de egemendir. **Eliade**, Dinler İlmî'nin ilk başvuracağı şeyin, tarihi başvuru olduğu düşünmektedir. Çünkü, tarihi muhtevanın dışında dini bir fenomen' olmadığını belirtmektedir. Tarihi bir oturum, uzmanlar tarafından toplanmış bir dökümantasyon tasavvur etmektedir... **Eliade'nin** üzerinde durduğu ikinci önemli nokta fenomenolojik yaklaşımdır. Bu yaklaşım dini fenomeni kendi çapına göre yerleştirmek zorundadır. Bu da, vazgeçilmez ve orojinal fenomendir. Burada, konusu, **Homo Religiosus** (Dindar adam)olan dini tücrübenin temel unsuru olan **Hierophanies**'lerin incelenmesi devreye girmektedir. Bu durumda dinler tarihçi, yaşanan-kutsalın karşısında bulunmaktadır. Yaşanan kutsalı dinler tarihçi **Homo Religiosus'un** tanıklığı sayesinde döküman olarak kuşatmaktadır. Kutsalın morfolojisine varan tarihi analizden ve tipolojiye varan fenomenolojik tahlilden sonra **Eliade**, karşılaştırmalı araştırmanın üçüncü aşamasına gelindiğini ve bunun da adının yorum olduğunu söylemektedir. Şayet dini fenomenin tarihi bir anlamı varsa onun, tarih ötesinde bir anlamı da var demektir. İşte Dinler Tarihçi, yüzlerce veya binlerce benzer veya farklı fenomenleri mukayese ettikten sonra, bu tarih ötesi anlamı kavrayacaktır. Bu fenomenleri çözmek için, karşılaştırmalı metoda başvurmak gerekmektedir. Yorumun (Hermeneutique) ilk yolu, mesajın, **Homo Religiosus'tan** farkedildiği gibi anlaşılmasından ibarettir. Çünkü, sembol ve mit, mesajın belirticileridir. **Eliade**, özellikle, arkaik toplumların insanı

için mitolojinin temsil ettiği mesajın önemini geliştirmiştir... **Eliade**'ye göre, Dinler tarihi`nde ikinci bir yorum (**Hermenetigue**) yolu daha vardır ki, bu yorum yolu şu soru ile meşgul olmaktadır: **Yaşanan kutsalın modern insan için bir anlamı var mıdır?** Eliade`ye göre bu sorunun cevabı olumludur. Bu cevap milletlerin dini düşüncesinde takdim edilen değerlerin araştırılması seviyesinde yer almaktadır. Çünkü Eliade, insanlığın çok eski hazinelerinin keşfinin sağladığı **Hierophaniler**, mitolojiler, semboller, arketipler üzerine dayanan yorumu meydana getirmek istiyordu... Bu yorum, ona göre yeni kültürel değerler meydana getirecek ve yeni bir hümanizmin doğmasını sağlayacaktır.

Dipnotlar:

- 1- Bu yazı, Dictionnaire Des Religions, Paris 1984, Sh: 708-711`den özetlenmiştir.
2. S.Ü. İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü ve Dinler Tarihi Anabilim Dalı Başkanı